

УДК 130.2

**«Комплекс Прометей» та «комплекс Емпедокла»
як фрагменти «Поетики вогню» Г. Башляра**

О.О. ОСЕТРОВА

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпропетровськ, Україна
E-mail: ssr.dnu@gmail.com**Авторське резюме**

Стаття присвячена аналізу центральних понять розробленої французьким мислителем ХХ ст. Г. Башляром «Поетики вогню», до яких, зокрема, належать поняття «комплекс Прометей» і «комплекс Емпедокла».

Смислове навантаження вогню містить такі протилежності, як життя та смерть, тепло та знищення, вогнище та попелище. Вогонь породжує полум'я і світло як символи трансцендентності.

Якщо Прометей – батько Вогню, який він вкрав у богів та дарував людям, то комплекс Прометей є символом конструктивної непокори – непокори заради дії, втілення у буття певних сенсів.

Шлях Прометей ініціює триаду вогонь – світло – свідомість, важливу в процесі усвідомлення людської долі, зміненої з приборканням вогню.

У метафізичній площині комплекс Прометей трансформується в комплекс Емпедокла, який координує у собі його життя, філософію і смерть, які на духовному рівні тісно переплелися, утворивши органічну єдність. Комплекс Емпедокла поєднав у собі діонісійське як ірраціонально-романтичне і аполлонівське як раціонально-гармонійне начала, котрі невід'ємні одне від одного.

Розвинутий Г. Башляром «Психоаналіз Вогню», на думку його автора, повинен реалізувати завдання філософії, що полягає у поєднанні поезії та науки, поодинокі шляхи яких примордіально протилежні.

Емпедокл перший з античних мислителів продемонстрував здатність на метафізичний бунт. Адже боротьба з роком як прояв героїчного фаталізму можлива за умов впевненості у пануванні універсальної долі. Онтологічний монізм передбачає можливість людинобожжя, виразом якого виступає злиття окремого індивіда з космічним началом.

Згідно з позицією Г. Башляра, самознищення Емпедокла є космічною смертю, яка знаменує собою не просту загибель на самоті, а перехід в іншу якість. Наявність і розвиток у людей (ширше – у людстві) обох комплексів – Прометей та Емпедокла – свідчить про людське прагнення до того оновлення, що своєю характерною рисою має трансцендентне освітлення.

Ключові слова: вогонь, смерть, комплекс Прометей, комплекс Емпедокла.

**«Prometheus' complex» and «Empedocles' complex» as fragments
of «Fire poetics» by G. Bachelard**

О.О. OSETROVA

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: ssr.dnu@gmail.com**Abstract**

This article analyzes the central concepts developed by French thinkers of the 20th century. G. Bachelard «Poetics of Fire», which includes concepts such as «complex of Prometheus» and «complex Empedocles».

Meaning of fire contains the opposites as life and death, home and ashes. Fire creates flames and light as symbols of transcendence.

If Prometheus – Father of Fire, which he stole from the gods and gave people complex of Prometheus is a symbol of constructive defiance – disobedience for the actions being implemented in some sense.

Prometheus Path triggers flame triad fire – light – consciousness, important in the understanding of human destiny, as amended to curb the fire.

In metaphysical plane Prometheus complex is transformed into a set of Empedocles, who coordinates the confidence of his life, philosophy and death, are on a spiritual level are closely intertwined, forming an organic unity. Empedocles Complex combines the Dionysian as irrational, romantic and Apollonian as rational and harmonious spirit, they are inseparable from one another.

Advanced G. Bachelard «Psychoanalysis of Fire», according to its author, must implement the task of philosophy, which is a combination of poetry and science, individual ways of primordial contrary.

Empedocles first ancient thinkers demonstrated ability to metaphysical rebellion. Wrestling with fate as a manifestation of heroic fatalism is possible with confidence as the rule of universal destiny. Ontological monism provides for Killings, expression of which is the fusion of the individual with the cosmic principle.

The position of G. Bachelard, complex of Empedocles is cosmic death, which marks the death is not easy in solitude, and the transition to a different quality. Availability and development of people (more – in humanity) of both complexes – Prometheus and Empedocles – show human desire to upgrade that its characteristic feature is transcendent light.

Key words: fire, death, Prometheus' complex, Empedocles' complex.

© О.О. Осетрова, 2013

Вогонь сьогодні став для людини настільки звичайним, що вона, як правило, вже не задумується над його природою і тими таємницями, котрі в ній приховані. Однак значущість його не вцухла і навіть не зменшилася. Не випадково М. Мюллер ставив запитання: «Що сталося б з людиною без вогню, навіть на сучасній стадії її розвитку?»

Смислова завантаженість феномена вогню надзвичайно глибока, чому сприяє амбівалентність його природи: давати життя, для якого необхідні світло і тепло, та приносити з собою смерть. Можливо, поєднання двох протилежних, але діалектично¹ пов'язаних між собою можливостей – Життя і Смерті, прихованих у природі вогню, як і в природі самої Людини, викликало до феномена вогню увагу психоаналітиків. Робота відомого французького мислителя ХХ ст. Г. Башляра відповідно до сказаного вище має красномовну назву «Психоаналіз вогню».

Основним завданням даної статті виступає дослідження розробленої французьким мислителем ХХ ст. Г. Башляром «Поетики вогню», спрямованої ним на з'ясування механізмів процесу об'єктивного пізнання з психоаналітичної точки зору. Зазначене завдання є актуальним у контексті дослідження метафізики світла і передбачає, зокрема, аналіз таких фундаментальних понять, як комплекс Прометей і комплекс Емпедокла. Насамперед, слід відзначити, що Г. Башляр вважає тільки вогонь здатним породити полум'я і світло, які є символами трансцендентності. І саме з вогнем пов'язані хворобливі комплекси, усвідомлення суті яких додасть просвітлення у розумінні людського розвитку, просякнутаго протиріччями.

Так, за Г. Башляром, комплекс Прометей (батька Вогню) – це «совокупность побуждений, в силу которых мы стремимся сравняться в знаниях с нашими отцами, а затем превзойти их, достичь уровня учителей и превзойти его» [1, с. 26 – 27], тобто це специфічний комплекс розуму. Іншими словами, за визначенням Г. Башляра, тут ми маємо справу з едіповим комплексом розумового життя, викликаним властивою людині волею до інтелектуальності, яка, поширюючись з дитячою цікавістю, наприклад, на пізнання (чи первісне безпосереднє знайомство) вогню, наштотується на заборону. Попри заборони батьків та старших наставників дитина, задовольняючи свою гносеологічну цікавість, виявляє непокору. При цьому, наголошує французький мислитель, давньогрецький Прометей є символом непокори конструктивної, оскільки непокора заради дії є гаслом творця. Звідси Г. Башляр доходить висновку, що історія людського розвитку є низкою прометеївських дій, оскільки непокора

прямо впливає на саме знання, пожвавлюючи його. У цілому, на думку французького філософа, дослідження образу Прометей за свою мету має «сприяти поетиці людяності» [2, с. 87].

Слід наголосити на тому, що образ Прометей – здобувача вогню для людей посідає певне місце у психоаналітичних дослідженнях, починаючи з праць З. Фрейда. Так, наприклад, Г. Маркузе відзначав, що Прометей є героєм-архетипом принципу продуктивності [6, с. 165]; Г. Адлер наголошував на загрозі, яка розкривається у прометеївській легенді і пов'язана з тим дарунком світла, що був наданий свідомості шляхом злочину проти божих законів тощо.

Взагалі у психоаналітичних дослідженнях достатньо уваги приділяється феномену вогню. Зокрема, К.Г. Юнг наголошував на тому, що вогником, єдиним світлом, котрим володіє людина, є її свідомість. Відштовхуючись від зазначеного твердження, К.Г. Юнг пояснював значущість і сенс давньоєгипетського міфа про Гора, тобто про божественне світло. Виникнення цього міфа, на думку вченого, супроводжує виникнення людської культури, котра позбавила людей первісної темряви, будучи нічим іншим, як пробудженою свідомістю.

Спіраючись на погляди К.Г. Юнга щодо феномена вогню та його узгодженості зі свідомістю, Г. Башляр виводить наступний (надзвичайно важливий у контексті даного дослідження) логічний ланцюжок: вогонь – світло – свідомість, важливий у процесі усвідомлення людської долі, зміненої з приборканням вогню. Зазначений ланцюжок, у розумінні французького мислителя, є прозорим для усвідомлення: викрадач вогню (Прометей) разом із цим даром божественного походження віддає людям не просте світло, а світло розуму, тобто свідомість².

Не менш важливим є й осмислення феномена смерті Емпедокла, котре привело Г. Башляра до створення Поетики вогню, одним з центральних понять якої стало поняття «комплекс Емпедокла». Згідно з баченням французького мислителя, комплекс Емпедокла поєднує в собі щільно злиті «любовь к огню и его почитание, инстинкт жизни и инстинкт смерти» [1, с. 32].

Феномен Емпедокла багатогранний, такий, що координує у собі його життя, філософію і смерть, які на духовному рівні тісно переплелися, утворивши органічну єдність. Адже, як зазначає дослідник Г. Якубаніс, «наиболее правильная оценка человека должна состоять, очевидно, в том, чтобы оценивать его с точки зрения его собственных стремлений, тех конечных идеалов, какими он руководствуется в своей деятельности. Какому Богу мы служим, таковы мы и сами. Счастливый случай дает нам возможность при-

менить этот критерий к Эмпедоклу» [8, с. 54].

Слід відзначити факт єдності мислення Емпедокла, що є органічним породженням внутрішньої суперечливості грецького духу. Мова тут йде про той дух, що традиційно поєднав у собі діонісійське як ірраціонально-романтичне і аполлонівське як раціонально-гармонійне начала, котрі невід'ємні одне від одного. Перше – діонісійське – це, іншими словами, начало поетичне, в якому домінує положення займає уява. Друге – аполлонівське – це начало, що породжує раціональну думку, спрямовану на пізнання. Об'єднувальною ж ланкою для обох, за Г. Башляром, є притягальна сила вогню. У свою чергу, розвинутий Г. Башляром «Психоаналіз Вогню», на думку його автора, повинен реалізувати завдання філософії, що полягає у поєднанні поезії та науки, поодинокі шляхи яких примордіально протилежні. Тому «Психоаналіз Вогню» і дозволяє говорити про свого творця як про «людину поеми й теореми».

При цьому для створення «Психоаналізу Вогню» кращого підґрунтя, ніж феномен Емпедокла неможливо уявити. Адже, як відзначає відомий дослідник філософії Емпедокла А.В. Сьомушкін, фізика і антропологія у цього античного мислителя збігаються у площині «поетичного природознавства», «інтуїтивно-рапсодійної метафізики» [7, с. 28]. У свою чергу, інший дослідник філософії Емпедокла Г. Якубаніс визначає світогляд акрагантського мислителя як напівмістичний, напівраціоналістичний [8, с. 65]. Адже у давньогрецькій циклічній космогонії в єдиному ритмі, що визначає розвиток, об'єднуються всесвіт і світ людської душі.

Кількісно, за Г. Башляром, Емпедокл і вогонь набувають рівної величі у певній (вогняній) Дії космічної драми. Ця драма можлива лише за тієї умови, що сама діюча особа – Людина (Емпедокл) є живим вогнищем. У такої людини спостереження за стрімким вогнем супроводжується відчуттям його зову. У свою чергу, поклик вогню обумовлює жагу перемін, пов'язану, зокрема, з бажанням прискорити плин часу, що у результаті прискорить течію життя, наблизивши його до свого завершення, а головне – до межі потойбічного. Адже вогонь не просто є субстанцією, для якої характерна легкість до змін: він – уособлення будь-яких змін. Зазначене бажання розширює людські горизонти. І Г. Башляр зазначає, що у цьому акті розширення відбувається поєднання малого і великого, тобто мікрокосму і макрокосму, а існування шматка дерева починає дорівнювати буттю цілого світу. Людина ж у цьому акті починає інакше сприймати й усвідомлювати процес руйнування, який набуває нового сенсу: руйнування тут уже не просте уособлення змі-

ни, а це – оновлення. Звідси, за Г. Башляром, народжується новий сенс смерті, яка припиняє бути самою собою: розчинення у вогні є уроком вічності. Учений наголошує: «Тотальная, бесследно поглощающая смерть – гарантия того, что мы полностью перейдем в иной мир. Потеряем все, чтобы все обрести» [1, с. 34].

У випадку з Емпедоклом ми спостерігаємо те, як його дух рухається у напрямку свого власного розчинення у загальності природи, що «ничтожит» особисте буття. Цей напрям руху духу М.О.Бердяев визначив терміном «космічна спокуса». Механізм її дії полягає у наступному: у своєму потязі злитися з природою дух потребує екстатичного виходу у космічну стихію за межі власного існування і, як йому ввижається, здійснює його. Однак, зазначає М.О.Бердяев, «это всегда было не столько выходом из замкнутого существования личности к мировому общению, сколько снятием самой формы личности и ее растворением» [3, с. 60].

«Космічний спокуси» М.О. Бердяев протиставляє перетворення (сублімацію) людини. Таким чином, персоналістично орієнтований теїзм стверджує перспективу теонормного трансцендування даного: «Ибо знаем, что, когда земной наш дом, эта хижина, разрушится, мы имеем от Бога жилище на небесах, дом нерукотворенный, вечный. Оттого мы и воздыхаем, желая облечься в небесное наше жилище; только бы нам и одетым не оказаться нагими. Ибо мы, находясь в этой хижине, воздыхаем под бременем, потому что не хотим совлечься, но облечься, чтобы смертное поглощено было жизнью. На сие самое и создал нас Бог, и дал нам залог Духа» (2 Кор. 5:1 – 5) [4, с. 222]. При цьому відомий дослідник Я. Голосовкер відзначає, що «інцидент» Емпедокла [5, с. 115] якраз, навпаки, закликає до поглинання смертного смертю.

Означена дослідником позиція правомірна, якщо фінальну дію Емпедокла розглядати достатньою мірою вузько – лише як самогубство. При цьому не слід аналізувати життя і філософію «язичника» Емпедокла з християнських позицій. У даному аспекті смерть акрагантського філософа не набуває величі навіть тоді, коли пояснюється метою ствердження необхідності, «законності» самознищення внаслідок людської претензії на божественність. Адже Людинобог ніколи не стане Боголюдиною.

Будучи людиною саме свого часу, поділяючи традиційні для греків світоглядні настанови Емпедокл перший з античних мислителів продемонстрував здатність на метафізичний бунт. Адже боротьба з роком як прояв героїчного фаталізму можлива за умов впевненості у пануванні універсальної долі. Онтологічний монізм

передбачає можливість людинобожжя, виразом якого виступає злиття окремого індивіда з космічним началом. У цьому і полягає той бунт, до якого вдався Емпедокл. Слід відзначити, що особливою рисою такого бунту є непорушність єдності кінцевого й безкінечного, тобто порушення наявного буття не відбувається. Не знаходячи себе як особистість, людина (у даному випадку Емпедокл) через самозречення набуває статусу бога-деміурга. Самогубство Емпедокла у цьому аспекті виступає неминучою необхідністю, наслідком якої слугує його обожнення.

У свою чергу, Г. Башляр у легенді про смерть Емпедокла побачив глибинний трансцендентний сенс. Цей сенс надається присутнім у легенді в якості головного героя – космічним елементом вогню, в якому, припускає французький філософ, міститься одне з начал мислення та найцінніше джерело фантазії, і споглядання якого повертає людину до самих витоків філософської думки.

Згідно з позицією Г. Башляра, самознищення Емпедокла є космічною смертю, яка знаменує собою не просту загибель на самоті, а перехід в іншу якість. «Вчинок Емпедокла, – зазначає французький філософ, – це Мить на Вершині Вогняної Гори» [2, с. 113], а мить, за визначенням датського мислителя ХІХ ст. С. К'еркегора, є атом Вічності. Ця Мить знаменується максимальним наближенням Буття і Небуття, причому таких, що просякнуті Духом. Г. Башляр зазначає щодо смерті Емпедокла: «Віддаючись вогню, філософ погоджується з долею Духу. Духу поза життям, який не бажає, щоб життя стримувало його розвиток» [2, с. 124].

Мова якраз і йде тут про метафізичний бунт Духу проти воцаріння інстинкту смерті у вирі життя з метою досягнення життям то-

тальної концентрації у мить загибелі, і – продовжує свої роздуми Г. Башляр, – «грандиозність разрушения становится последним, неотразимым свидетельством бытия» [1, с. 124]. А умовою такого тотального Акту є Дія надлюдського надвогню, який тільки і спроможний знищити вогонь людського життя, занутивши небуття у саме буття. У свою чергу, французький філософ визначає надвогонь як прообраз надлюдини, відзначаючи, що, з іншого боку, – «иррациональный образ сверхчеловека как воплощение мечты об исключительно субъективной силе – не что иное, как сверхогонь» [1, с. 85].

Висновки. Наостанок слід відзначити, що Г. Башляр наступним чином визначає, хто такий Прометей: «Прометей – межовий персонаж, ні людина, ні бог, а, певно, водночас і бог, і людина» [2, с. 105]. Певним чином під це визначення підлягає і Емпедокл. Зазначена загальна для обох риса – граничність – свідчить у тому числі й про граничну напругу роботи свідомості, породженої вогнем. Обидва – і Прометей, і Емпедокл – є носіями не людського, а божественного знання.

Наявність і розвиток у людей (ширше – у людстві) обох комплексів – Прометея та Емпедокла – свідчить про людське прагнення до того оновлення, що своєю характерною рисою має трансцендентне освітлення, осяяння, котре поглиблює і розширює свідомість у напрямку до надсвідомості, реалізуючи її прихований потенціал.

Перспективи. Дана стаття послугує у подальшому тим підґрунтям, на якому відбувається глибше усвідомлення сутності феномена метафізики світла, розвинутого як у середньовічній західноєвропейській, так і у слов'янській філософській думці.

ПРИМІТКИ:

¹Важливо відзначити, що, з точки зору Г. Башляра, вогонь є найбільш діалектичним, поєднуючи у собі об'єкт і суб'єкт.

²Порівняймо: згідно з християнською ідеологією первородний гріх людський полягає у проблисках пізнання, можливих тільки з пробудженням свідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Башляр Г. Психолоанализ огня [Текст] / Г. Башляр. – М.: Прогресс, 1993. – 176 с.
2. Башляр Г. Фрагменти Поетики Вогню [Текст] / Г. Башляр. – Харків: Фоліо, 2004. – 143 с.
3. Бердяев Н.А. Царство Духа и царство кесаря [Текст] / Н.А. Бердяев. – М.: Республика, 1995. – 384 с.
4. Библия, книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – М.: Библийские общества, 1995.
5. Голосовкер Я. Эмпедокл из Агригента – философ V века эры язычества (до Р.Х.) [Текст] / Я. Голосовкер // Гельдерлин Ф. Смерть Эмпедокла. – М., Л.: Academia, 1931. – С. 114 – 127.
6. Маркузе Г. Эрос и цивилизация [Текст] / Г. Маркузе. – К.: ИСА, 1995. – 321 с.
7. Семушкин А.В. «Загадка» Эмпедокла [Текст] / А.В. Семушкин // Историко-философский ежегодник. – М.: Наука, 1988. – С. 22 – 37.
8. Якубанис Г. Эмпедокл: философ, врач, чародей [Текст] / Г. Якубанис. – К.: Синто, 1994. – 232 с.

REFERANCES:

1. *Bashlyar, G.* Psikhoolanaliz ognya (Psychoanalysis of fire). M.: *Progress*, 1993. 176 p.
2. *Bashlyar, G.* Fragmenti Poetiki Vognyu (Fragments Poetiki Vaughn). Kharkiv: *Folio*, 2004. 143 p.
3. *Berdyayev, N.A.* Tsarstvo Dukha i tsarstvo kesarya (Realm of the Spirit, and the kingdom of caesar). M.: *Respublika*, 1995. 384 p.
4. *Bibliya*, knigi Svyashchennogo Pisaniya Vetkhogo i Novogo Zaveta (The Bible, the book of the Holy Scriptures of the Old and New Testament). M.: *Bibleyskie obshchestva*, 1995.
5. *Golosovker, Ya.* Empedokl iz Agrigenta – filosof V veka ery yazychestva (do P.X.) (Empedocles of Agrigento - V century AD philosopher of paganism). M., L.: *Academia*, 1931. P. 114 – 127.
6. *Markuze, G.* Eros i tsivilizatsiya (Eros and civilization). K.: *ISA*, 1995. 321.
7. *Semushkin, A.V.* «Zagadka» Empedokla («Mystery» Empedocles). *Istoriko-filosofskiy ezhegodnik*. M.: *Nauka*, 1988. P. 22 – 37.
8. *Yakubanis, G.* Empedokl: filosof, vrach, charodey (Empedocles: philosopher, physician, magician). K.: *Sinto*, 1994. 232 p.

Осетрова Оксана Олександрівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, буд. 72, 1-й корпус, ауд. 817
Телефон: +38 (056) 374-98-71, E-mail: ssr.dnu@gmail.com

Osetrova Oksana Oleksandrivna – doctor of philosophical sciences, Full Prof., head of the department of social work
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, 1st building, room 817, Dnepropetrovsk, 49010
Phone: +38 (056) 374-98-71, E-mail: ssr.dnu@gmail.com